

kedni, hogy a vizsgálatok rendeltetésöknek megfeleljenek és inkább a szellemi érettségre, az önálló gondolkodásra helyezték a fősúlyt és nem a memoria erősségére.

A sok gyenge, ideges és más ilyen tanulókkal podig nem lehet törődni; az iskolai intézmények egészségesek számára valók; gyenge tanulók nem valók az iskolába.

A mű végén a szerző azon óhajokkal foglalkozik, amelyek ma általánosak. A rajz és általában a művészi oktatás fontosságát mindenki érzi, de hogy az æszthetikai oktatás talán az *ethikait* pótolhatná, arról szó sem lehet.

Az idealismus és realismus nevelése nem a tárgyak anyagától, hanem a tanítók szellemétől függ.

Sok mindenfélét óhajtanának némelyek az iskolába belevinni, de ezzel csak szaporodnék az anyag; mások mennél kevesebb tárgyat és ebben is mennél kisebb anyagot óhajtanak. Lehet, hogy ennek is megjön az ideje; mindenesetre azonban kívánatos volna, hogy a kormány a kísérletezésekre teret engedjen. Végül amaz óhajának ad kifejezést, hogy vajha eljönne az idő, mikor a társadalom és a szülők az iskolával karöltve működnének közre az ifjúság nevelésében.

Endrei Gerzson dr.

*

Bevezetés a philosophiába. Irta dr. Krausz Jakab igazgató-tanár.

Első rész: *A philosophia lényege, jelentősége és történeti fejlődése.* Budapest, 1907. Ára 4 kor. VIII. + 172. l.

Második rész: *A philosophiának metaphysikai része. Az ismeretelmélet mai állása.* Budapest, 1909. Kapható a szerzőnél: III. Kis-korona utca 10. sz. Ára 5 kor. 196. l.

A tanárjelöltek legnagyobb része, mikor a pædagogiai vizsgálat filozófiai anyagának tanulásához fog, sokat töri a fejét azon, vajjon melyik résszel induljon meg? * Legtöbbször sok huzódózás után a lélektannal kezdik s a filozófia történetével végzik. S ez még a léghelyesebb sorrend. A középiskolai tanárvizsgálati szabályzat a követelmények felsorolását a *logikával* kezdi; pedig sokkal természetesebb először a lelki jelenségeknek, mint *tényeknek* törvényszerűségével megismerkedni (pszichológia) s csak azután a gondolkodás *normatív* törvényeivel (logika). A szabályzat a pædagogiai vizsgálat követelményeinek első csoportja fölé odahelyezi ugyan a «*filozófia*» szót; de ha a követelmények részleges taglalását végig tekintjük, azt

* Itt számolunk azzal a sajnálatos *ténnyel*, hogy a legtöbb jelölt nem már az egyetemen, hanem csak ennek elvégzése után gondol a pæd. vizsgálat anyagára.

tapasztaljuk, hogy a szabályzat sehol sem követeli meg a jelölttől a filozófia fogalmát (tárgyát, céljait, módszereit, irányait). Tanultatja a lélektant mint ex professo bölceletet anélkül, hogy követelné a jelölttől e speciális tudomány viszonyát a filozófiához; hasonlóképp tanultatja a filozófia történetét, mely a kezdő ember fejének egyformán szolgáltat természettudományi és erkölcsstani kérdéseket, az ismerés eredetére és érvényére vonatkozó problémákat, melyek mind egy nagy mixtum compositumba olvadnak, de amelyek azért el nem árulják, mi a filozófia, ha mindjárt annak történetét képviselik is. Végigvezetik a vizsgálaton a szubsztancia, mechanikus és teleologikus felfogás, legfőbb jó stb. *történeti* fejlődését, anélkül, hogy a követelmények másik két csoportjából (lélektan és logika) nyert ismeretek fényt derítenének arra, mi ezen kérdések *jelene*. Szóval «filozófiát» tanul a jelölt, anélkül, hogy kötelessége volna tudni, mi fán terem a filozófia. Pedig ennek alaposabb ismeretéből az a haszna is megvolna, hogy tudatosan művelhetné saját szaktárgyát, tisztábban látná annak értékét, vagyis azt, hogy az érvényesség milyen foka illeti meg az ő külön ismeretterületét, jobban átlátná sajátos tudományszakjának a többihez való viszonyát, tudományos perspektívája hatalmasan kitágulna.

Az idevágó ismereteket adják a német *Einleitung in die Philosophie* c. munkák.* Ezeknek mintegy típusául tekinthetjük *Paulsenét* és *Wundtét*. Az előbbi a filozófia fogalmának, beosztásának és alapproblémáinak általános ismertetése után, az utóbbiak részleges tárgyalására tér át; három csoportba osztja őket: a *metafizikai* (ontológiai és kozmológiai-theológiai), *ismeretelméleti* (az ismerés viszonya a valósághoz; az ismerés eredete) és *ethikai* kérdések csoportjába. *Wundt* a filozófia s az egyes tudományok fogalmának és osztályozásának rövid ismertetése után a *történeti tárgyalás* útját követi, majd ő is a fönnebbi három csoportban mutatja be a filozófia legfőbb irányait és problémáit. Szerencsésebb *Paulsen* beosztása, mert az egyes problémákat történetükkel együtt tárgyalja s így nem kell ismétlésekbe bocsátkoznia, azonfelül az egész munka sokkal egységesebb és áttekinthetőbb, ami pedig ilyen műveknél, melyek az egyes tudományterületekről jövő kezdők számára készültek, nagyon fontos. Sajnos, *Krausz* alapbeosztásában *Wundt*ot követte, ami még nem lett volna baj, ha a részletfelosztásokban is az ő nyomán járt volna. *Wundt* műve egységes szempontokból csoportosított szakaszokra, fejezetekre és §-okra szakad, szerzőnké ellenben egy-egy római számmal

* *Paulsen* (17. kiad. 1907.), *Wundt* (4. kiad. 1906.), *Külpe*, *Jerusalem*, *Cornelius* stb. művei.

jelzett, de már jobban nem osztályozott, néhol szigorúan egybe nem tartozó kérdéscsoportokra folyik szét. Mit keres «A filozófiának metafizikai része» c. alatt (II. rész) a tudományok osztályozásának kérdése? Erről az első rész elején kellett volna szólni (amint Wundt teszi), mert nem metafizikai kérdés; itt csak utalnánk az előzőkre. Egyébként az ismeretelméleti részben (II. 118.) a kérdést újból meg-bolygatja. Hasonlókép a filozófia beosztásának legelterjedtebb formáját (tények és értékek filozófiája, az előbbi a természetfilozófia, az utóbbi a logika, ethika s eszhetika) csak a II. részben (8. l.) fejtegeti. — A II. rész 47—56. lapjáig a lélekfogalmat tárgyalja (V. pont); majd áttér az istenbizonyítékokra, a végtelenség eszméjére, a tér és idő problémájára s ugyanezen kérdéscsoport (VI. pont) keretében újból visszaugrik a lélekfogalomra a materializmus és spiritualizmus, a neurofiziológia és állatlélektan szempontjából. Mi közük az utóbbiaknak Anselmus ontologiai istenbizonyításához, a világnak mint totalitásnak kérdéséhez, vagy a végtelenség fogalmának mint a vallás gyökerének Müller-féle elméletéhez? Teljes részletességgel kidolgozott terv hiányának tudható be az is, hogy Kant ismeretelméletét, a racionalizmus és empirizmus kérdését, a történelmi materializmust stb. két helyen is tárgyalja.

Egyébként Krausz Bevezetésének bő olvasottsága, terjedelmes és legújabb bibliográfiája s különösen a korunkat mozgató gondolatoknak ügyes megpillantása ad értéket; az utóbbi azonban egyes kérdéseknél mellékutakra, a mű egészéhez aránytalanul hosszú fejtegetésekre csábítja őt. Így legotthonosabb a szerző a szociológiai kérdések tárgyalásában; itt több, kritikai megjegyzést is kapunk, amelyek nélkül azonban szűkölködik az ismeret- és értékelméleti rész, amely néha lapokon át csak ügyes reprodukció.

Nem egyezhetünk bele a szerző azon ódon állításába, hogy «az igazság gondolatunk megegyezése a valósággal» (I. 2.). Mikép ismerjük meg azonban a valóságot, hogy azzal aztán ismereteinket egybe-vessük? Elvek igazsága *érvényességüket* jelenti, ez pedig a gondolkodásunkban megnyilatkozó *munkaértéket*. Hogy egy elv igaz, annyit jelent, hogy annak segítségével tovább juthatunk a tünemények szoros rendjének megértésében. Az igazság fogalma *dinamikus* fogalom, de *szimbolikus* fogalom is, amennyiben nem egy abszolút tárggyal qualitas hasonlóságban való megegyezést jelent, hanem a létben való történések és az emberi gondolatok között való analógiát (vonatkozási hasonlóságot) jelez. A régi naiv igazságfogalom, mely szerint az igazság az abszolút valóságot tükrözi vissza, tarthatatlan már az érzékminőségek szubjektivitása miatt is. (I. Höfding: *Philosoph. Probl.* Leipzig. 1903. S. 45.). Különböztetve ezt tudja maga a szerző is

(II. 45.); sőt II. 119. lapon kimondja, hogy gondolatainknak a valósággal való megegyezése voltaképp a gondolatoknak egymással való megegyezése, ez az igazság kritériuma. Csak az a baj, hogy ezt csak a fönnebbi helyen hangsúlyozza, egyébként a régi, nem sokat mondó meghatározással dolgozik (II. 102.).

A szerző helyesen fejtegeti, hogy minden egyes tudományban merülnek fel általános fontosságú kérdések, melyek az illető tudomány területén belül, annak eszközeivel meg nem oldhatók. A causalitásról épúgy beszél a történetíró, mint a khémikus, célről csakúgy szól az államférfiú, mint az eszthétikus; a geológus csakúgy ítél és következtet, mint a jogtudós, nem mivel eszthétikus, jogász vagy természetbúvár, hanem mert gondolkozó ember. De hogy mi az a *causalitás* vagy *cél*, melyek a helyes *ítélés* és *következtetés* feltételei: azt sem a természettudós, mint a természet búvára, sem a jogász, mint a jogélet nyomozója, nem vizsgálhatja. «Erre csak a *metafizika* adhat feleletet» (I. 105.). Ha azonban a szerzőnek a causalitásról való felfogását keressük e Bevezetésben, nem a metafizikai, hanem az *ismeretelméleti* részben találjuk meg; a helyes ítélés és következtetés föltételeit szintén nem metafizikai könyvben, hanem logikaiban fogjuk föltalálni. — Nem helyes az a meghatározása sem, hogy az ismeretelmélet a tényleges tudás *tartalmát* fűzi rendszeres egészbe (II. 102.). Jobb az a máshol található definíció, mely szerint az ismeretelmélet azzal foglalkozik, hogy a normatív törvények alkalmazása mennyiben biztosítja a megismerés igazságát (II. 128.). Ezt a meghatározást azonban sarkon éri a botlás, hogy a szerző «ismeretlenn *vagy* metafizikáról» beszél. Ha a kettőt azonosítja — amint többen kellő megokadatlással meg is teszik — akkor miért tárgyalja külön a filozófiának *A*) metafizikai, *B*) ismeretelméleti részét?

Höfdinget a különösen *fiziológiai* lélektan munkásai (Wundt, Ziehen, Sully) közé állítja (I. 103.), pedig Höfdingnek — aki különben sohasem volt szakfiziológus — értéke abban rejlik, hogy felhasználja ugyan a pszichofiziológiai kutatások eredményeit, de azoknak egyszersmind kitünő kritikusa, aki sohasem feledkezik el igazán klasszikus művében a *lélektani* szempont túlsúlyáról. A II. r. 76. lapján azt mondja a szerző, hogy Höfding az associatio valamennyi módját egyetlen törvényre, a hasonlóság (összetartozás) törvényére vezeti vissza. Ellenkezőleg. Erősen hangsúlyozza: Ogleich die Ähnlichkeitsassociation also eine Bedingung der Berührungssociation ist, kann man doch nicht alle Association auf dieselbe zurückführen, ebensowenig wie auf die Berührungssociation. Bei jeder Association macht sich sowohl die Ähnlichkeits — als die Berührungsbeziehung geltend, obschon in verschiedenem Masse. etc. (Psychologie. S. 218.).

A különben sikerült történeti részbe is, melynek csak az egyetlen kidolgozás a hibája (Spinozával nyolc, Leibnizcel két oldalon foglalkozik), csúszott be néhány hiba. Nincs értelme ennek a mondatnak: «Aristoteles szerint az eszmék a dolgokban immanensek s épen azért ő az eszmét *eidos* szóval helyettesíti.» (I. 43.) Platon is használta már az *εἶδος* szót műveinek úgyszólván minden oldalán, nem kellett tehát az *ἰδέα*-t Aristotelesnek vele «helyettesítenie.» Sőt a platon *εἶδος*-ról egészen sajátos felfogás vetődött föl, mely szerint ez a fogalmat Platonnál terjedelme szerint, az *idea* tartalma szerint jelöli meg (P. Natorp). — Krausz szerint a Descartes-féle substantiában rejlő ellenmondást Spinoza akként enyészttette el, hogy a kiterjedést és gondolkodást ugyanegy substantiának különböző *modusai* gyanánt fogta föl. A *modus* helyébe *attributum* kellett volna. (I. 63.). — Kant eszthetikájának megemlékezésénél azt mondja a Bevezetés, hogy a szépnek egyik legjellemzőbb vonását, hogy *érdek nélkül tetszik*, Kant pillantja meg (I. 91.). De hisz már Aristoteles is tanítja, hogy a szép az önmagáért törekvésre méltó;¹ számos helyen kiemeli a szép érdeknélküli jellegét s szembeállítja a hasznossal.² — A szerző több más között ráfogja Bonaventurára is, hogy a lélekvándorlást tanította (II. 50.); igaz ugyan, hogy a doktor seraphicus hirdetett misztikát (*Itinerarium mentis in Deum*), bizonyos fokú praedestinációt, de egyébként orthodox theologus, kit a franciskánusok mindig mint legnagyobb tudósukat állították szembe a dominikánus aqu. Tamással.

Mikor azt a kérdést fejtegeti, vajjon a művészek és tudósok a szocialisztikus társadalomban épen annyi vagy még több igaz szabadságot fognak élvezni, mint a bourgeoise osztályállamban, mely egészen pénz- és nyereségérdekekbe temetkezik, a szerző remélnünk engedi, hogy a költők, csillagászok, matematikusok és a filozófusok nem jutnak börtönbe, mint Archimedes, Sokrates, Dante, Galilei stb. A mai szocialistáknak a sztrájkőrökökkel s az ellentétesen gondolkodókkal szemben való erőszakos fellépése, vezéreiknek a munkástömeg kárára való haszonlesése, az «öntudatos» proletariatus féktelen eldurvulása láttára erős optimizmus kell a fönnebbi gondolathoz.

Az anyag szerkezetére vonatkozó elméletek kapcsán főlemlíti a szerző, hogy ma már egy külön iskola van, mely a világot csakis mozgásból magyarázza és az anyagot, mint fölösleges eszmét, teljesen elveti s hogy ennek az iránynak főképviselője Ostwald (II. 20.). Mindez igaz, de még jobban megérdemelte volna a főlemlítést *Max-*

¹ καλὸν ἐστίν, ὃ ἂν δι' αὐτὸ αἰρετὸν ὁ ἐπαινετὸν ἦ etc. Rhet. I. I. c. 9. §. 3.

² ibid. I. II. c. 12. §. 12; c. 13. §. 9.

well, aki már Ostwald előtt épít fel hasonló elméletet (*Matter and motion*. London. 1876. Scientific Papers. Cambridge. 1890. II. p. 26—33; 302—5.) — Darwinig a teleologikus felfogás uralkodott a természet magyarázatában — mondja Krausz (II. 35.). Talán jó lett volna kiemelni, hogy a *biológia* terén, mert fizikai szempontból már a görögöknél megkezdődik a mechanikai magyarázat (atomizmus, materializmus). — Nagyon helyesen különbözteti meg a szerző az erőt az *energiától* (II. 33.); de már néhány oldallal odébb (38.) az erőnek *vagy* energiának fogalmáról beszél. — Amit Darwin, bár óriási tudományos apparatussal, de még nem rendszeresen előadott — mondja könyvünk (I. 130.) — azt Haeckel gondosan kiépítette, annak törvényeit világosan és határozottan megállapította, annak helyét az ismeretek közt megjelölte, azokat új eredményekkel gazdagította és, ami szintén nem kicsinylendő, a köztudatba átvitte. Olyan kritika után azonban, amilyen *Wundt* és *Paulsen*é,¹ mely Haeckelt mint filozófust s O. D. *Chwolson*é,² mely mint fizikust s egy sereg tudósé,³ kik mint biológust a szó szoros értelmében kivégezték s diskreditálták, kár őt a főnnebbi dicséretekkel elhalmozni s a főiskolai hallgatók előtt, akiknek számára készült leginkább e könyv, mintegy a népszerűsítő tudományos kutatás szimpatikus eszményeként feltüntetni. — Azon kérdésnek eldöntésére, miért nem gondol minden ember egyformán mindent, a szerző több okot sorol fel: ész, fantázia, szív, temperamentum. Ezek után mégis külön tényezőként állítja oda a *karaktert*, amely pedig épen az előző tényezők mintegy állandósult összegének tekinthető.

Nem szabatos jellemzése a filozófiának a specialis tudományokkal szemben az, hogy a filozófiai tudás egyetemes és a «dolgok velejére» vonatkozik (I. 3.). Hisz a specialis tudományokból megállapított igazságok is erre vonatkoznak. Egyébiránt a dolgok «veleje», lényege úgy sem ismerhető meg. Az I. 137. lap 20. sorában a *resistentia* szó helyett *reproductionnak* kellene lennie; a II. 43. lap 23. sorában *Thomson* éslord *Kelvin* külön személyeknek vannak feltüntetve, holott *William Thomson* 1891. kapta a lord *Kelvin* címet és nevet.

E Bevezetés stílusa emelkedett és fordulatos, de néhol *túlzó* s nem fűdi az igazságot. Szerinte *Rousseau* iratai az evangelium

¹ Ernst Haeckel als Philosoph. V. ö. Einleitung in die Philosophie 15. §. 70. Kultur der Gegenwart: Systematische Philosophie 1907. S. 123—125. (Wundt.)

² Hegel, Häckel, Kossuth und das zwölfte Gebot. Braunschweig. 1906.

³ O. Hertwig: Das biogenetische Grundgesetz nach dem heutigen Stand der Biologie. Internat. Wochenschr. für Wissensch. 1. Jg. 1907. Nr. 2., 3. Apáthy: Häckel és az ember. Magyar. Társ. Szemle. 1908. 82. 1.

hirdetése óta talán a legerősebb hatást tettek az érző szivekre* (I. 82.); *Darwinnak* az emberi tudást teljesen átalakító művével *meg volt oldva* a teremtés titokzatos problémája s vele a kérdések kérdése: az ember származása (I. 122.); a természetbölcselet fantasztikus költeményeiből diadalmasan bontakozott ki *H. Spencer* szel-leme, hogy megalkossa a természettudományos filozófia művét, a leg-átfogóbb és legnagyobb művet, melyet emberi elme valaha teremtett (I. 132.). Mindezekben rejlik valamelyes igazság, de nem ilyen radi-kális kifejezésben.

Ezek után azt hihetné valaki, hogy ez a Bevezetés nem érte el célját, t. i., hogy a legmodernebb és legkitünőbb művekre támaszkodva a mai tudományos filozófia eredményeinek feldolgozása által a hasonló külföldi műveket nélkülözhetőkké tegye s hogy főiskolai ifjúságunk végre valahára hazai nyelven jusson a filozófiai ismeretek oly részébe, melybe eddig csak idegen nyelvű könyvek útján juthatott. (I. r. VI.). Ennek a célnak *hazai* irodalmunk szempontjából megfelel; mint egész, egyébként roppant szorgalom és utánjárás eredménye. A főnnebbi hibák és hiányok, még részben a III. kötetben kijavíthatók. Nagy érdeme, hogy megemlékezik a legújabb kérdésekről és gondolatirányokról is (pragmatizmus, socialpædagogia, socialis kérdés és művészet stb.), sőt néha bővebben is kifejti azokat, egyszersmind sohasem mulasztja el a hazai irodalomra való utalást, itt-ott rövidebb polémiát sem.

Dr. Kornis Gyula.

*

Pædagogiai program-értekezések.

II. Család és iskola.

16. *Herczeg Antal*: Nevelés a családban és az iskolában. (Népszerű előadás) (Székesfehérvári m. kir. áll. főreáliskola.)

Nem mélyen szántó munka, inkább a nevelés körére vonatkozó sokszor hallott megjegyzések, tanácsok felsorolása. Helyesen emelte ki azonban a szerző, hogy a szülői ház fő feladata arra törekedni, hogy a gyermekben a jó cselekedetek *szokássá váljanak*. Különösen érdekes és tanulságos lett volna, ha szerző gyakorlati útmutatásokat adott volna arra nézve, hogy a szülők középiskolába járó gyermekeiket hogyan és miként neveljék otthon, hogy bennük a munka szeretete szokássá váljék. A nevelés nem könnyű feladat, mert különféle egyéniséggel és sokféle családdal van dolgunk. Általános tanácsokat adhatunk ugyan, de kérdés, hogy azok minden csa-

* V. ö. W. James: Principles of Psychology. v. I. p. 125.